

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

---

LIETUVOS

20(29)  
2020

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

---

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS  
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

VILNIUS 2020

*Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* – mokslinis etnologijos ir socialinės ir kultūrinės antropologijos žurnalas. Jame spausdinami recenzuojami straipsniai, konferencijų pristatymai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas pristato mokslo aktualijas ir skatina teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

*Lithuanian Ethnology: Studies in Social Anthropology and Ethnology* – is a peer reviewed journal of ethnology and social and cultural anthropology. It publishes articles, conference presentations, book reviews and review articles, which may be in Lithuanian or English, primarily focused on Lithuania, Central and Eastern Europe. The journal represents current debates and engages in methodological discussions.

#### REDAKCIŅĖ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius / Editor-in-Chief)

*Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania*

Auksuolė Čepaitienė

*Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania*

Jonathan Friedman

*Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA*

Chris Hann

*Maxo Plancko socialinės antropologijos institutas / Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle / Saale, Germany*

Jonathan Hill

*Pietų Ilinojais universitetas / Southern Illinois University, Carbondale, USA*

Neringa Klumbytė

*Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA*

Ullrich Kockel

*Heriot-Watt universitetas / Heriot-Watt University, Edinburgh, UK*

Orvar Löfgren

*Lundo universitetas / Lund University, Sweden*

Jonas Mardosa

*Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania*

Žilvytis Šaknys

*Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania*

#### REDAKCIŅĖS KOLEGIJOS SEKRETORĖ / EDITORIAL ASSISTANT

Danguolė Svidinskaitė

*Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania*

Leidyklos adresas / Address of the Publisher: Redakcinės kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:

Lietuvos istorijos institutas

El. paštas / E-mail: [etnolog@istorija.lt](mailto:etnolog@istorija.lt)

Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

[www.istorija.lt](http://www.istorija.lt)

Žurnalas registruotas / The Journal indexed in:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)

EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Academic Search Ultimate, Energy and Power Source, SocINDEX with Full Text, Sociology Source Ultimate

Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. S-LIP-19-58)

# Recenzijos ir apžvalgos

Chris Hann. **Repatriating Polanyi: Market Society in the Visegrád States**. Budapest: Central European University Press, 2019. 388 p.: illustr.

*Repatriating Polanyi* – nauja britų socialinio antropologo Chriso Hanno knyga. Čia iš naujos teorinės perspektyvos pateikiami jo įvairialypiai etnografiniai darbai. Šia knyga autorius siekia „sugražinti“ ekonomikos istoriką ir sociologą Karlą Polanyi į jo gimtuosius Austrijos Vengrijos kraštus, taikydamas jo įtakingas išvalgas Vidurio ir Rytų Europos situacijai, kur iki šiol jo idėjos susilaukė kiek mažiau susidomėjimo nei Vakarų Europoje ar Šiaurės Amerikoje. Nors Polanyi savo darbuose niekada neskyrė daug dėmesio savo gimtajam regionui, Hannas išvalgiai naudoja jo substanyvistinę teorinę kryptį siekdamas išnarplioti ekonomikos, politikos ir moralės sąsajas dabartiniame ir nesename socialistiniame regiono kontekste, taip pat apžvelgdamas ir gilesnes istorines trajektorijas. Šio eksperimento rezultatas – įdomi, kompleksiška bei įtraukianti knyga, sudominsianti tiek regiono specialistus, tiek ir ekonomikos antropologijos, sociologijos bei istorijos ekspertus ir mėgėjus.

Ši knyga – neįprastas projektas, apimantis Chriso Hanno ilgalaikius ir plačios tematikos tyrimus per pastarąjį pusę amžiaus, – tai temos nuo privačios nuosavybės iki religijos, nuo pilietinės visuomenės iki etninių mažumų padėties. Todėl norint suprasti šią knygą, visų pirma verta įsigilinti į paties autoriaus tyrimų istoriją. Studijas pradėjęs nuo ekonomikos, Hannas vėliau, vadovaujamas žymaus antropologo Jacko Goody, persikvalifikavo į socialinę antropologiją. Paskui kartu su

Goody dirbo tame pačiame departamente Kembridžo universitete, kuriame savo tyrimus plėtojo ir garsusis nacionalizmo tyrėjas Ernestas Gellneris, kurio atminčiai, beje, ir skirta ši knyga. Hannas domėjosi Rytų ir Centrine Europa ir buvo vienas nedaugelio užsienio antropologų, jau nuo 1970–1980 m. vykdžiusių ilgalaikius lauko tyrimus socialistiniame bloke, visų pirma Pietų Vengrijos kaime. Pagrindinės jo temos čia buvo susijusios su ekonomikos antropologija, ypač su Vengrijos „rinkos socializmu“ bei vėliau privačia nuosavybe ir perėjimu prie laisvos rinkos kapitalizmo posocialistiniame kontekste. Į Vengrijos kaimą antropologas grįžta iki šiol stebėdamas Vengrijos politines, ekonomines ir kultūrinės trajektorijas jau beveik penkis dešimtmečius. Antrasis Hanno tyrimų laukas, aptariamas ir šioje knygoje, yra Pietų ir Pietryčių Lenkijos kaimai, kuriuose jis savo tyrimus pradėjo 1978 m., pirma kaip lyginamąjį Lenkijos ir Vengrijos situacijos projektą, vėliau vis labiau įsitraukdamas į vietos aktualias temas – religiją ir etniškumą (ypač tarp lemko-ukrainiečių, unitų) bei pilietinę visuomenę. Vėliau Hannas taip pat vykdė tyrimus Šiaurės Turkijoje bei Sindziange tęsdamas ekonomikos, politikos bei religijų antropologijos temas. Pastaraisiais metais, galbūt dėl savo regioninės patirties įvairovės, galbūt iš dalies paveiktas savo vyresniųjų Kembridžo kolegų Goody ir Gellnerio bei intelektualinio įkvėpimo šaltinio Polanyi, Hannas perėjo prie vis platesnių lyginamųjų temų. Vienas pagrindinių jo akademinų bei populiarinio darbų leitmotyvų pastaraisiais metais – Eurazija. Aišku, šį terminą Hannas vartoja ne politine rusų kaip „didžiosios tautos“, suvienijančios Europą ir Aziją, ideologijos prasme, o analitiškai,

kritiškai žvelgdamas į eurocentrišką „Europos“ ir „Azijos“ atskyrimą. Jis teigia, kad Eurazijos masyve istoriškai būta daugiau ryšių nei atskyry, daugiau apykaitos nei izoliacijos. Jo teigimu, visas žemynas todėl ir turėtų būti tiriamas šios ilgalaikės civilizacinės perspektyvos požiūriu, mat jos dominuojantis bruožas yra dialektinė įtampa tarp (polaniškųjų) rinkos ir persikirstymo ekonominės integracijos mechanizmų (žr. Hann, Chris. 2016. A Concept of Eurasia, *Current Anthropology* 57(1): 1–27).

Šios plačios temos taip pat struktūruoja ir recenzuojamą knygą. Pirmasis, įvadinis, knygos skyrius paskirtas Polanyi asmeninei bei intelektualinei biografijai, jo indėliui į ekonomikos antropologiją, taip pat jo ekonominėms ir politinėms pažiūroms bandant jas sieti su dabartine posocialistinio regiono politika ir ekonomika. Prie šių temų grįšiu kiek vėliau. Tačiau kaip socialinis antropologas Hannas po plataus įvado neria į savo disciplinos stiprybę, o būtent – į detalų etnografinį ir istorinį aprašą bei analizę, paremtus ilgalaikiais lauko tyrimais. Antrame skyriuje apžvelgiama „rinkos“ samprata, būdinga 1990-ųjų Pietų Vengrijos Tázlár kaimui. Šiuo laikotarpiu Vengrija pereidinėjo nuo „rinkos socializmo“ (Vengrijos socializmas buvo ekonomiškai laisvesnis ir lankstesnis nei didžiosios socialistinio bloko dalies, o pragyvenimo lygis aukštesnis) prie laisvosios rinkos kapitalizmo. Čia Hannas kritikuoja vieną pagrindinių šio perėjimo šalininkų – vengrų ekonomistą Jánosą Kornai, kuris, kaip ir nemažai jo kolegų, Hanno teigimu, nuvertina valstybės įsikišimą į vadinajamą „laisvos“ rinkos situaciją ir naiviai idealizuoja kapitalizmą bei privačią nuosavybę kaip natūralius, būtinius veiksnius sėkmingai ir turtingai visuomenei. Etnografinė medžiaga, sukaupta pereito šimtmečio paskutiniuoju dešimtmečiu, rodo, kad tuo laikotarpiu Vengrijoje, kaip ir daug kur posocialistiniame regione, laisvesnė

prekybinė veikla vietiniams gyventojams kėlė daug nerimo, įtarimo ir neaiškumo – priešingai, nei kapitalizmą idealizuojantiems ekonomistams bei nemažai daliai intelektualinio elito. Tuometinė Vengrijos žiniasklaida atspindėjo šį įtarumą nekontroliuojamai rinkai raportuodama istorijas apie prekybą vaikais, pavojingas užsieniečių gaujas ir gajų nusikalstamumą, o tai Hannas interpretuoja kaip pasipriešinimą, Polanyi terminais, rinkos „atitrūkimui“ (angl. *disembeddedness*) nuo visuomenės (p. 41). Nors egzistuoja nuomonė, kad laisvos prekybos kontekstas turėtų skatinti tarpkultūrinį susigyvenimą per aktyvesnį bendradarbiavimą, autorius pažymi, kad tiek Vengrijoje, tiek Lenkijoje, nors iš dalies tarpkultūrinė komunikacija ir net pasitikėjimas gali kilti iš tokių rinkos situacijų, jos vis dėlto koegzistuoja su stereotipais, diskriminacija ir tarpgrupinių ribų išlaikymu. Trumpai tariant, dažnai įsivaizduojamas tiesioginis, linijinis „perėjimas“ (angl. *transition*) nuo socializmo į laisvosios rinkos kapitalizmą tikrovėje daug sudėtingesnis ir daugiaprasmiškesnis nepaisant anuomet paplitusios jo idealizacijos.

Antrame skyriuje siekiama komplikuoti rinkos sampratą, o trečiame skyriuje komplikuojama nuosavybė Vengrijos kaimo. Populiariu požiūriu nuosavybė dažnai suprantama juodai-baltai, kaip visos teisės arba jokių teisių į tam tikrą turta. Kitaip tariant, ji suprantama kaip juridinė, o ne socialinė kategorija. Remdamasis ligšioliniais tyrimais nuo Malinowskio iki Gluckmano bei savo tyrimų išvalgomis, Hannas prieštarauja šiam supratimui. Jis siūlo antropologijoje dominuojančią privačios nuosavybės sampratą, teigiančią, kad nuosavybės teisės tikrovėje yra daug kompleksiškesnės ir glaudžiai susijusios su socialiniais santykiais apskritai – jos iš esmės esančios jų pratęsimas. Be to, smarkiai varijuoja nuosavybės santykių rūšys (vėl per dažnai supaprastinamos kaip

arba privačios, arba bendruomeninės) ir jų ryšys su kultūrinėmis, mitologinėmis ir ideologinėmis sferomis. Šį bendrą požiūrį Hannas iliustruoja detalio žemės nuosavybės socialistinėje ir posocialistinėje Vengrijoje etnografija: žemės naudojimo teisės čia nebūtinai sutapo su teisine nuosavybe, o privatizuojant iškilo nesibaigiančios problemos dėl to, kokiais principais ji turėtų būti paskirstyta (pagal istorinę nuosavybę, tuometinį naudojimą ar potencialų naudojimą ateityje), kas lemia žemės vertę ir t. t. Besikeičiančias žemės nuosavybės struktūras, Hanno teigimu, derėtų tyrinėti vietinių socialinių santykių ir ideologijų kontekste, kuriame išryškėja naujieji posocialistinės Vengrijos prioritetai ir hierarchijos. Ir nors naujojo režimo „laimėtojai“ ir „pralaimėtojai“ dar neišskūs (tekstas parašytas 1991–1996 m.), autoriaus teigimu, būtent kaimo kontekste ir būtent dėl itin sumoralintų žemės nuosavybės klausimų vyks svarbi ideologinė ir socialinė kova dėl Vengrijos ateities.

Ketvirtame skyriuje toliau plėtojama nuosavybės tema antropologijos teorijoje bei posocialistiniame etnografiniame kontekste. Apžvelgiami nuosavybės sampratų ir praktikų pavyzdžiai iš Hanno vadovautos grupės Makso Planko socialinės antropologijos institute atliktų tyrimų, kurie apima nemažą Eurazijos dalį nuo Vidurio Europos iki Rytų Azijos. Čia jis vėl grįžta prie Polanyi analizuodamas posocialistinių momentą: rinkai perimant vis didesnę gyvenimo dalį, komodifikuojamos vis naujos sritys. Visuomenė sunkiai reaguoja į Polanyi išskirtų „fiktyvių prekių“ (angl. *fictitious commodities*) – žemės, darbo ir pinigų – komodifikaciją ir „nusavinimą“. Be to, neoliberaliajame amžiuje galima pastebėti ir tolimesnių sferų (pvz., intelektualinės nuosavybės) komodifikaciją, kurią derėtų toliau tyrinėti sėbint galima polaniškąjį visuomenės pasipriešinimą (angl. *countermovement*) bandant vėl „sužmoginti“

ekonomiką bei „įtvirtinti“ ją visuomenėje (angl. *reembed*). Hannas ragina antropologus stebėti šiuos ekonominius-socialinius procesus globalėjančiame neoliberaliaame šiandieniniame pasaulyje, kur tiek tarptautinės korporacijos, tiek supralvalstybinės institucijos (tokios kaip Europos Sąjunga) turi svarų vaidmenį medijuojant socialinius, ekonominius ir politinius santykius.

Penktame skyriuje autorius detalio žvelgia į kitą „fiktyvią prekę“ – darbą ir kartu paliečia sudėtingą socialinės klasės klausimą: ar ši kategorija apskritai taikytina skirtinguose kaimo kontekstuose? Ir kaip šios klasės ar (kaip siūlo kai kurie apžvelgiami autoriai) „klanai“ kinta posocialistinėje Eurazijoje, ypač žemės ūkio struktūras transformuojančioje Europos Sąjungoje? Čia Hannas apžvelgia istorines, daugiausia pastarojo amžiaus, trajektorijas žemės ūkyje savo tiriamuose regionuose Vengrijoje ir Lenkijoje, kur ši sritis vaidina itin svarbų vaidmenį tiek vietiniam identitetui, tiek šalies ekonomikai. Pirmojoje vietovėje vėlyvajame socializme šis sektorius dėl sėkmingos modernizacijos buvo itin efektyvus, o antrojoje jis buvo sąstingio būsenos. Nuo pereito šimtmečio paskutiniojo dešimtmečio abiejose šalyse žemės ūkio reikšmė menko ir patys ūkiai stambėjo, tačiau to pasekmės, Hanno teigimu, buvo skirtingos. Vengrijoje dėl staigiai sumenkusio kaimo sektoriaus vėliau kilo susiskaldymas visuomenėje tarp kaimo miesto, itin pastebimas šiandieniniame Orbáno populizme. Tuo tarpu Lenkijoje pokyčiai buvo ne tokie ryškūs ir neoliberalioji ūkininkystė net kiek pagerino kaimiečių pragyvenimo lygį ir integraciją (bent jau kai kuriuose regionuose, p. 151). Skyrius baigiamas etnografinėmis pastabomis apie Vengrijos kaimą, kur, siekiant kovoti su žemės ūkio nuosmikiu, vietinė valdžia organizuoja darbo projektus (veng. *közmunka*, angl. *workfare*), bent minimaliai įdarbinančius vietas gyventojus aplinkos

tvarkymo ir panašiose srityse. Ir nors daug kur tokie projektai kritikuojami kaip viešų pinigų švaistymas ar socializmo atgyvena, Tázlár kaimo moralinėje ekonomikoje vietiniai giria šią iniciatyvą kaip vertingą alternatyvą nepageidaujamai darbo migracijai ar nestabiliam, dažnai nelegaliam, sezoniniam darbui vietinėse fermose. Vėl pasitelkdamas Polanyi, Hannas interpretuoja šį darbo projektą kaip gerybinį „dvigubo judesio“ (angl. *double movement*) variantą, kai visuomenė priešinasi rinkos prasiskverbimui vis gilyn į visas gyvenimo sferas (p. 165, „gerybinis“, nes pats Polanyi teikė nacionaliosocializmą kaip „dvigubo judesio“ pavyzdį).

Antroji knygos dalis skirta pilietinės visuomenės, etniškumo ir religijos klausimams aptarti. Šeštame skyriuje Hannas kritikuoja pilietinės visuomenės ir demokratizacijos sampratą ir praktikas 1990-ųjų Rytų Europoje, kur jos dažnai buvo nekritiškai diegiamos vakarietiškomis formomis, nekreipiant dėmesio į vietos socialinę ir istorinę specifiką. Hannas tokį vakarietiško pilietinės visuomenės formų idealizavimą (būdingą, beje, ir pačiam Gellnerui) apibūdina kaip Pilietinės visuomenės bažnyčią (angl. *Church of Civil Society*, p. 178). Etnografinis dėmesys šiame skyriuje sutelktas į 1990-ųjų Tázlár kaimą ir jo politinį landšaftą, kur ir toliau dominavo senojo režimo kandidatai. Nors tai kas nors interpretuotų kaip demokratijos ir vietinės politinės valios trūkumą, Hannas siūlo žvelgti į šį fenomeną kaip į grynai vietinę socialinės sanglaudos bei politinės raiškos formą. Praeitį taip pat svarbi ir dabartinėje Vengrijoje, tik jau kitu požiūriu: „gili“ praeitis suteikia legitimacijos ir vienybės dabartyje. Septintame skyriuje Hannas apžvelgia Šv. Stepono Vengro kultą 1980–1990 m. Šiuo laikotarpiu politiniai-religiniai su juo susiję ritualai turėjo svarbią vienijančią įtaką tiek vengrams apskritai, tiek valstybei ir bažnyčiai, kadangi garbinama-

sis – tiek karalius, tiek šventasis, apkrikštijęs vengrus. Hannas apžvelgia šio šventojo istoriją ir teigia, kad posocialistinėje Vengrijoje jis suvaidinęs ypač svarbų vaidmenį dėl ideologinės krypties trūkumo ir simbolinės legitimacijos poreikio (p. 208).

Trys kiti skyriai skirti etniškumui Lenkijoje aptarti. Aštuntajame apžvelgiama lenko-ukrainiečių mažuma Pietų Lenkijoje ir jos kintanti padėtis – kiek palankesnė socialistiniu laikotarpiu ir prastesnė vėliau, kai tiek vietinė pilietinė visuomenė, įskaitant „Solidarumo“ judėjimą, tiek valstybinės struktūros dažnai kryo į lenkų nacionalizmą ir katalikybės aukštinimą marginalizuodamos etnines ir religines mažumas. Devintame skyriuje toliau gilnamasi į posocialistinį lenkišką nacionalizmą. Nors jis, Hanno teigimu, ne itin domino etniškumo ir nacionalizmo tyrėjus dėl palyginti mažo etninių konfliktų skaičiaus posocialistiniu laikotarpiu ir tariamo etninio homogeniškumo, šis nacionalinės valstybės idealo siekis „ir toliau struktūruoja Lenkijos visuomenę užkirsdamas kelią pliuralizmui bei politaktiškumui“ (kitaip – daugialypiams identitetams) (p. 243). Skyriuje apžvelgiama unitų (ukrainiečių graikų apeigų katalikų) padėtis Peremyšlio mieste tiek istoriškai, tiek pastaraisiais dešimtmečiais, kai tvyrojo įtampa santykiuose su Romos katalikų bažnyčia dėl Karmelitų bažnyčios pastato, kuris anksčiau priklausė unitams. Šiems 1990 m. išreiškus norą jį atgauti, po ilgų nesutarimų bažnyčia vis dėlto liko dominuojančios Romos katalikų grupės rankose. Įtampa tarp ukrainiečių ir lenkų regione išliko ir augo. Tai sutapo ir su ukrainiečių iš Ukrainos pagausėjimu regione nuo 1990-tųjų metų, jiems prekiaujant turguje. Kaip ir anksčiau minėtame pavyzdyje, čia nauja ekonominė veikla neskatino tarpkultūrinio supratimo, o stiprino priešpriešą. Dešimtame skyriuje autorius tęsia šias temas, nuodugniau gvildendamas

pilietinės visuomenės ir religijos santyki. Teigiama, kad pilietinės visuomenės institucijos būna menkai veiksmingos iškilus tokiems klausimams, kaip unitų mažumos Lenkijoje lygios teisės, nes čia kalbama ne apie individų teises, o apie kolektyvines religines teises, kai religija glaudžiai susijusi ir su etnonacionaliniu identitetu (p. 270). Šis skyrius, kaip ir du ankstesnieji, viena vertus, parodo negatyvias „šoko terapijos“ pasekmes, kai su ekonominėmis reformomis įsigalėjo ir daugumų „kultūrų“ dominavimas bei išvien einantis nepilietiškumas. Kita vertus, ši mažumų Lenkijoje analizė palaiko ir platesnį Hanno argumentą dėl Eurazijos vienovės: ribos tarp Lenkijos ir Ukrainos, Rytų ir Vakarų krikščionybės, Europos Sąjungos ir jos ribų šiame regione itin neapibrėžtos. Čia dažnas sinkretiškumas ir hibridiškumas.

Paskutinis etnografinis skyrius grindžiamas jau naujesne medžiaga, daugiausia etnografija iš pakartotinių vizitų į Kiškunhalašo miestą Vengrijoje, bet taip pat ir duomenimis apie kitas Višegrado šalis (Lenkiją, Čekiją, Slovakiją). Įsigalėjantis neoliberalizmas čia vėl skatina „dvigubą judesį“: priešiškumą migrantams, populizmą ir t. t. Ir nors kairieji intelektualai dažnai vaizduoja šį „dvigubą judesį“ regione kaip pirmuosius žingsnius naujos fašizmo formos link, Hannas linkęs daugiau vertinti dabartines tendencijas. Sekdamas antropologine tradicija, jis siekia suprasti savo informantus ir jiems keliančias nerimą socialines bei ekonomines situacijas ir daro išvadą, kad Vengrijos darbininkų nepasitenkinimą iš esmės sukėlė Europos Sąjungos strategijos, paliekančios juos nuošalyje ir neįgyvendinančios nuoširdžių „perskirstomojo solidarumo ir atsakomybės“ principų (p. 31).

Taigi, kam reikia „grąžinti“ Karlą Polanyi į šiandieninę Vidurio ir Rytų Europą? Visų pirma pastaraisiais metais antropologai ir kiti pradėjo grįžti prie Polanyi idėjų

apie ekonomikos, politikos, socialumo ir moralės sąsajas. Ekonominė 2008 m. krizė, kraštutiniai dešinieji judėjimai antrajame šio amžiaus dešimtmetyje, Brexitas ir Donaldso Trumpo iškilimas – šie ir panašūs įvykiai pastaraisiais metais, rodo, vis labiau užvaldo politinį bei žiniasklaidos landšaftus sukeldami (ar atspindėdami) tendencijas, labai panašias į polaniškąjį „dvigubą judesį“. Į šį sąrašą galima įtraukti ir daug pavyzdžių iš Višegrado valstybių ar Rytų Europos, pavyzdžiui, Orbáno iškilimas Vengrijoje, besiremiantis moralizuojančiu bei visuomenę supriešinančiu sentimentu dėl Vengrijos, ypač jos valstiečių, „išnaudojimo“ kitų Europos Sąjungos šalių klestėjimo labui. Antra, Vidurio ir Rytų Europa išties yra svarbi dabartinėje Europos Sąjungoje – taip pat ir tuo, kad jos emigrantai dažnai minimi Vakarų Europos šalių diskusijose apie bendruomenę, darbą ir moralumą (pvz., Brexito debatuose). Hannas ragina čia žvelgti ne tik į paviršutinišką demonizavimą, bet ir plačiau į Europos Sąjungos mechanizmų nepakankamumą užtikrinant tiek „priimančiųjų“, tiek emigrantų orumą bei tinkamas gyvenimo sąlygas. Jis teigia: „didelė dalis atsakomybės tenka Briuseliui, kur pastarąjį šimtmetį aukštinti Europos vienovės idealai, paremti bendromis vertybėmis ir socialine apsauga, dabar beveik palaidoti“ (p. 321). Be to, neoliberalioji atskirų valstybių politika, vis karpanti socialinę sferą, komplikuoja ir taip įtemptą lauką, pasižymintį poliariacija ir vis augančia socialine nelygybe tiek pačiose valstybėse, tiek ir tarp jų. Trečia, Vidurio ir Rytų Europa pateikia itin įdomų pavyzdį, kur dabartinės neoliberalizmo grimasos yra vertinamos (ir gali būti analizuojamos) neseno socializmo ir jo formuotos moralinės ekonomikos kontekste. Kaip teigia Hannas, šio regiono (ypač Vengrijos) gyventojai vis dėlto retrospektyviai vertina kai kuriuos jų socialistinės santvarkos laimė-



jimus, tokius kaip gyvenimo sąlygų šuolis. Tačiau, kaip parodė istorija, tokia santvarka be pakankamos laisvės yra pasmerkta žmonių nepasitenkinimui ir žlugimui, tad auksinis viduriukas glūdi būtent „sunkiai pagaunamame balanse, kuris patenkinėtų Karlo Polanyi raginimą siekti „laisvės kompleksinėje visuomenėje“ (p. 327). Hanno (nevienareikšmiška) nuomone, tokia perspektyva glūdi galutinai apleidus ir taip griūvančią „socialinę Europą“ ir žvelgiant į galimą „socialinę Euraziją“ (p. 327).

Nepaisant šios knygos aktualumo ir indėlio tiek į regiono supratimą, tiek į ekonomikos antropologiją, daliai skaitytojų gali užkliūti Hanno ekonominės politinės pažiūros, kiek atsiskleidžiančios iš aprašų ir analizės. Dažnam skaitytojui Rytų Europoje, kur kairiosios politinės pažiūros dėl istorinių priežasčių šiandien marginalizuojamos, Hanno kartais nostalgiskas žvilgsnis į socialistinę santvarką, ypač jos vengriškąjį variantą, gali komplikuoti jo bendresnių analitinių išvalgų supratimą. Be to, Hanno Eurazijos – nors ir ne Eurazizmo – propagavimas ne vienam šio regiono skaitytojui sukelia įtarimą, nepaisant to fakto, kad autorius pats dažnai pabrėžia, jog jis siekia išvaduoti terminą „Eurazija“ nuo rusiškųjų politinių konotacijų (kitas klausimas būtų, ar tai yra rea-

listiškas ir vertas pastangų projektas). Šioje knygoje šiek tiek pritrūko detalesnių refleksijų dėl darbo temų sąsajų su „socialine Eurazija“ – ypač turint omenyje, kad su jos siūlymu skaitytojas paliekamas išvadose. Galiausiai kadangi knyga sudaryta daugiausia iš senesnių Hanno darbų, skaitytojui gali šiek tiek pritrūkti vientisumo ir naujumo, mat kai kurios dalys parašytos jau beveik prieš tris dešimtmečius – juk per šį laikotarpį situacija itin sparčiai keitėsi, tad norėjosi platesnės tokių trajektorijų apžvalgos.

Ir vis dėlto *Repatriating Polanyi* – svarus indėlis į socialinę ir ekonomikos antropologiją bei regioninius Vidurio ir Rytų Europos tyrimus. Ilgalaikis politinių, ekonominių ir kultūrinių tendencijų šiame regione stebėjimas per etnografinę prizmę suteikia mums išvalgų, kaip didieji procesai, tokie kaip socializmo plitimas XX a., globalizacija ar neoliberalizmas, veikia žmonių ir jų bendruomenių gyvenimus. Nepaisant išankstinių dažno Lietuvos skaitytojo nuomonių apie knygoje aptarinėjamas temas posocialistiniame kontekste (laisvąją rinką, privačią nuosavybę, pilietinę visuomenę, nacionalizmą) – o tiksliau, būtent dėl jų, – ši knyga yra įdomus ir vertas iššūkis tiriantiems ir besidomintiems regionu, ekonomika bei posocializmu.

*Kristina Jonutytė*

*Vytauto Didžiojo universitetas*